

Kuligowski, Janusz

Rozbiórka cerkwi w Mińsku Mazowieckim

Rocznik Mińsko Mazowiecki 2, 82-86

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROZBIÓRKA CERKWI W MIŃSKU MAZOWIECKIM

Powstanie styczniowe w Królestwie Polskim zostało stłumione z całą bezwzględnością. Po spacyfikowaniu obszarów objętych walką, Rosja przystąpiła do nowego ich urządzania. Przede wszystkim dążyła do usunięcia odrębności Królestwa i zintegrowania go z państwem rosyjskim. W aktach urzędowych od roku 1888 zaczęto używać nowej nazwy - "Kraj Nadwiślański". Władze dążyły do zrusyfikowania Polaków. Język rosyjski stał się jedynym językiem urzędowym w administracji i sądownictwie, aż do niższego szczebla. W szkołach wprowadzono język rosyjski jako przedmiot obowiązkowy, a później jako wykładowy. Pod koniec XIX w. nastąpiło największe nasilenie akcji rusyfikacyjnej¹⁾. Politykę represyjną wobec Polaków miały nadzorować i w razie konieczności wspierać liczne oddziały wojska i policji. Wzmocniony też został aparat administracyjny przez urzędników sprowadzonych z głębi Cesarstwa. W Królestwie Polskim wzrosła więc liczba Rosjan, a tym samym i wiernych Kościoła prawosławnego (również dzięki brutalnej akcji likwidacji Cerkwi greckokatolickiej). Przy wsparciu rosyjskich władz zaborczych zaczęto budować nowe cerkwie dla obsługi duszpasterskiej tej ludności, ponieważ dotychczasowa ich liczba była niewystarczająca. Pod koniec XIX w. również i w Mińsku Mazowieckim - ówczesna, urzędowa nazwa - Nowomińsk - Rosjanie podjęli starania o wybudowanie cerkwi prawosławnej. Świątynię murowaną wybudowano na początku następnego stulecia. W okresie międzywojennym została ona rozebrana i dziś już nie ma po niej śladu. Warto więc przypomnieć ten mało znany epizod z dziejów naszego miasta.

Mińsk na przełomie XIX i XX w. był miastem powiatowym guberni warszawskiej. W 1880 r. liczył 2940 mieszkańców, a w 1902 już 4771. Pod względem narodowościowym i wyznaniowym nie był miastem jednolitym, podobnie jak większość miast na Mazowszu. Poza ludnością polską mieszkańcami miasta była ludność żydowska, stanowiąca ok. 40% ogółu i nieliczna kolonia rosyjska. W okolicach Mińska zamieszkiwali również Niemiecycy koloniści. Pod koniec XIX w. w mieście znajdował się kościół rzymskokatolicki i synagoga. Poza obiektami kultu religijnego i domami mieszkalnymi istniały również budynki Urzędu Powiatowego, Magistratu, Sądu Pokoju III okręgu dla Mińska i Kałuszyna, Sąd Gminny, szkoła początkowa, szpital św. Teodora, przytułek dla 8 osób, stacja kolejowa i pocztowa oraz rzeźnia. Z zakładów przemysłowych należy wymienić fabrykę mydła i świec - założoną w 1885 r., fabrykę śrutu, fabrykę octu, a od końca XIX stulecia - filię Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Machin i Odlewów K. Rudzki i S-ka w Warszawie²⁾.

Wśród Rosjan najlicniejszą grupę zawodową stanowili wojskowi i urzędnicy. W tym okresie w mieście stale garnizonowały oddziały rosyjskie. Na przełomie XIX i XX w. były to dwa pułki piechoty rezerwowej (186 Łukowski Pułk Piechoty i 187 Chełmski Pułk Piechoty, wchodzące w skład 47 Brygady Piechoty Rezerwowej w Warszawie) i jeden pułk dragonów (38 Włodzimierski J.C.W. Wlk.Ks. Michała Mikołajewicza Pułk Liniowy Dragonów z 13 Dywizji Kawalerii)³⁾.

Pod koniec lat 90-tych XIX stulecia mińska kolonia rosyjska podjęła starania o wybudowanie cerkwi prawosławnej. W tym celu zawiązał się Komitet Budowy Cerkwi, w skład którego weszli m.in. Wasyl Boczkow (Baczkwow) - starszy radca Sądu Pokoju i ppłk. Witalij Iwaszyncow - ze 186 Łukowskiego Pułku Piechoty. Dużym problemem było znalezienie odpowiedniego placu pod budowę świątyni, gdyż centrum miasta było zwarcie zabudowane. Na jej budowę w parku Aleksandrowskim (dziś Pl. Kilińskiego) nie chcieli się zgodzić władze miasta⁴⁾.

Odpowiedni plac znaleziono jednak poza miastem, we wsi Goździk, na gruntach dóbr ziemskich Mińsk A. Właścicielem ich był Seweryn Doria Dernałowicz, w którego rękach znajdowały się rozległe dobra wokół miasta, z dwoma folwarkami w Mińsku i Mikanowie. Wyodrębnione z całości grunty pod nazwą Mińsk A obejmowały powierzchnię 120 mórg. Plac pod budowę cerkwi znajdował się niedaleko szosy brzeskiej, w pobliżu koszar rosyjskich, przy ul. Dworcowej (Wogzalnój) - później zwaną Foksalną, a obecnie Kościuszki róg ul. Długiej - obecna Okrzei. Zajmował powierzchnię 10 100 arszynów kw., tj. ok. 5100m². Nieruchomość graniczyła od północy z posiadłością Budkowskiego (dawną kolonią Szaflackiego), a od zachodu z gruntami dóbr mińskich.

Akt kupna-sprzedaży został zawarty 6 III 1899 r. w kancelarii Andrzeja Mieczkowskiego - notariusza przy Sądzie Pokoju w Mińsku. W jego zastępstwie akt spisał Władysław Wołoszczyński. Na podstawie tego kontraktu S.Doria Dernałowicz sprzedał Komitetowi Budowy Cerkwi wspomniany plac za kwotę 1637 rb.

Budowę cerkwi rozpoczęto w 1901 r., a zakończono już w 1903 r. Główny koszt tego przedsięwzięcia sfinansowały władze rosyjskie. Należy dodać, iż w Cesarstwie rosyjskim prawosławie było religią państwową i rząd otaczał Cerkiew opieką prawną. Świątynia była murowana, dach zwieńczony był cebulastą wieżą, typową dla budownictwa cerkiewnego w Rosji. Według zachowanych dokumentów miała to być cerkiew garnizonowa, przeznaczona dla 186 i 187 pułków piechoty⁵⁾. Do 1915 r. odbywały się w niej nabożeństwa. Po wycofaniu się wojsk rosyjskich z Królestwa, została ona zamknięta. Koszary i cerkiew przejęły wojska niemieckie. Świątynia została przeznaczona na magazyn, ale również służyła do innych celów, m.in. religijnych i kulturalnych. Np. w niedzielę 10 XII 1916 r. w "cerkwi rosyjskiej przy ul. Foksalnej" - zostało odprawione nabożeństwo ewangelickie, a siedem dni później odbył się koncert muzyczny, na którym za 50 fenigów lub 1 markę można było posłuchać niemieckich melodii i muzyki takich kompozytorów jak: L.van Bethovena, F.Mendelssohna, J.S.Bacha i R.Schumanna⁶⁾. Z dniem 1 X 1916 r. wieś Goździk została przyłączona do miasta na mocy rozporządzenia ks. Loewensteina - naczelnika powiatu⁷⁾. Tym samym cerkiew znalazła się w granicach administracyjnych miasta. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., budynek został przejęty przez Wojsko Polskie. Od 1915 r. liczba wiernych Kościoła prawosławnego radykalnie się zmniejszała. Według pierwszego spisu powszechnego w Drugiej Rzeczypospolitej z 30 IX 1920 r. Mińsk liczył 10 518 mieszkańców. Pod względem wyznaniowym w mieście było 6249 rzymskokatolików, 4130 wyznania mojżeszowego, 40 prawosławnego i 33 ewangelickiego oraz 66 osób innego wyznania, głównie mariawitów⁸⁾. Wierni Kościoła prawosławnego nie mieli duchownego, ani też nie byli w stanie utrzymać placówki duszpasterskiej. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) uznało cerkiew za zbędną dla kultu religijnego. Świątynia nadal była administrowana przez Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.), a użytkowana przez kolejne pułki ułańskie, które stacjonowały w Mińsku. W 1919 r. władze miasta i Koło Polek podjęły starania o przejęcie od wojska obiektu na własne potrzeby. 14 listopada Rada Miasta zobowiązała Magistrat, ażeby ten za pośrednictwem Sejmiku Powiatowego zwrócił się do MSWojsk. z prośbą o przekazanie cerkwi z placem na rzecz miasta dla potrzeb kulturalno-oświatowych. W tym okresie w Mińsku brak było wolnych pomieszczeń dla różnych urzędów i instytucji, a także szkół. Niedostatek sal klasowych był główną przyczyną ograniczenia naboru uczniów do szkoły powszechnej. Inspektor Szkolny na powiat mińskomazowiecki informował, iż w Mińsku, w roku szkolnym 1922/23 liczba dzieci w wieku szkolnym wynosiła 2112 osób. Z tej liczby do szkoły powszechnej (podstawowej) uczęszczało 1400 dzieci, natomiast 712 dzieci, tj. 33,7% było pozbawionych nauki z braku wolnych miejsc⁹⁾. Zdaniem miejscowych władz szkolnych sytuację znacznie poprawiłoby oddanie budynku pocerkiewnego na cele szkolne. Uważały one, że po dokonaniu przebudowy w obiekcie będzie można urządzić dodatkowe sale klasowe. W ten sposób problem ten zostałby rozwiązany.

Jednakże władze państwowe (MWRiOP) do czasu wejścia w życie ustawy regulującej prawo własności budynków, wstrzymały się od podjęcia jakiegokolwiek decyzji w sprawie przeznaczenia budynków pocerkiewnych. Miał wówczas do Sejmu wpłynąć projekt ustawy, który regulował prawo własności budynków pocerkiewnych. Spodziewano się więc szybkiego rozwiązania tej kwestii na drodze legislacyjnej. Jednakże nikt wówczas nie mógł przewidzieć, iż sprawy te, dopiero w l. 1938-39 zostaną prawnie uregulowane i to tylko częściowo,¹⁰⁾

Starania w MSWojsk. o przejęcie cerkwi dla własnych potrzeb podjęło również Koło Polek w Mińsku Maz. Ku zaskoczeniu władz miasta zakończyły się one powodzeniem. 4 VI 1922 r. Dowództwo Okręgu Korpusu nr I w Warszawie poleciło Komendzie garnizonu w Mińsku przekazać budynek pocerkiewny Zarządowi Głównemu Koła Polek¹¹⁾. Zastrzeżono jednak możliwość zwrotu obiektu, jeśli zajdzie taka konieczność. Miejscowe Koło Polek zamierzało w cerkwi urządzić zawodową szkołę tkacką i przedziałnię. Radni miasta, niezadowoleni z decyzji władz wojskowych, na posiedzeniu w dniu 11 VII 1922 r. polecili Zarządowi Miasta wznowić starania u odnośnych władz o przekazanie miastu obiektu pocerkiewnego. Równocześnie zwrócili się do Zarządu Związku Miast Polskich o poparcie tych działań na szczeblu centralnym¹²⁾. Tymczasem 19 VI 1923 r. MSWojsk. przekazało budynek w zarząd i utrzymanie Ministerstwa Robót Publicznych. Ministerstwo to pragnęło zakończyć spór o użytkowanie mińskiej cerkwi między Magistratem a Kołem Polek. W tym celu zwróciło się do MWRiOP o wskazanie, którą ze szkół uważałoby utrzymać w Mińsku Maz. W odpowiedzi Departament Szkolnictwa Zawodowego MWRiOP pismem z 4 X 1923 r. zaproponował MRP oddanie byłej cerkwi garnizonowej w Mińsku Kołu Polek na zawodową szkołę żeńską, z zastrzeżeniem. Jeśli jednak Koło w przeciągu roku bieżącego jej nie założy, budynek miał być przekazany na inne cele szkolne, a więc Magistratowi.

Sprawa zagospodarowania obiektu cerkiewnego przedłużała się. Ze względów finansowych. Koło Polek nie było w stanie samodzielnie go przebudować. Z informacji mjra Piaseckiego - komendanta garnizonu i d-cy 7 p.uł. wynika, że jeszcze w listopadzie 1923 r. cerkiew stała pusta¹³⁾. W następnym roku ze względu na wysokie koszty, zrezygnowano z przebudowy jej na sale lekcyjne.

24 V 1924 r. Komitet Polityczny Rady Ministrów uchwalił wstrzymanie rewindykacji cerkwi prawosławnych. Rząd również ograniczył przekazywanie ich na cele użyteczności publicznej. Dlatego również i sprawa zagospodarowania mińskiej cerkwi została odłożona na później i przez kilka lat była ona zamknięta.

Prace związane z przebudową cerkwi zostały rozpoczęte dopiero w 1927 r. W międzyczasie zmieniono przeznaczenie obiektu - nie na cele szkolne, gdyż baza lokalowa się poprawiła, lecz na administracyjne. W budynku miały się mieścić dwa urzędy: Starostwo Powiatowe i Urząd Skarbowy a w ostateczności mieszkania dla podoficerów miejscowego garnizonu. Prace budowlane prowadzono do 1928 r. i pochłonęły kwotę 20 000 zł. W tym okresie rozebrano kopułę, dach, sklepienie i część murów, które nie miały być wykorzystane przy dalszej przebudowie. Wewnątrz budynku założono fundamenty pod ściany działowe i przemurowano zewnętrzną ścianę frontową.

W 1928 r. wszystkie prace zostały wstrzymane. Dla ochrony posesji i materiałów budowlanych zatrudniono stałego dozorcę, z wynagrodzeniem 60zł miesięcznie. Nie zapobiegło to penetracji nieruchomości przez różne osoby. Poza tym nie zabezpieczono murów przed działaniami atmosferycznymi, dlatego ulegały one stopniowemu niszczeniu¹⁴⁾.

Pod koniec 1932 r. władze powiatowe i wojewódzkie monitowały do władz centralnych o podjęcie ostatecznej decyzji w sprawie przeznaczenia obiektu pocerkiewnego. MWRiOP i tym razem nie udzieliło konkretnej odpowiedzi. Ponieważ w tym okresie trwały negocjacje z Kościołem prawosławnym o uregulowanie jego statusu prawnego, dlatego uznano za niewskazane w obecnej chwili kontynuowanie

przebudowy obiektu pocerkiewnego na pomieszczenia dla urzędów państwowych lub mieszkania dla podoficerów. Budynek uległ więc dalszej dewastacji. Pod wpływem złych warunków atmosferycznych zostały uszkodzone mury, zaś fundamenty i dolna część budynku w znacznym stopniu zostały zawilgocone i zagrzybione. Kontynuowanie prac związanych z przebudową tego obiektu wymagało jak najszybszego pokrycia go dachem. Ogólny koszt tych prac szacowano na 80 000 zł i przewyższał on ówczesną wartość tego obiektu. Na tak kosztową przebudowę, brak było odpowiednich środków finansowych dlatego MSW i Ministerstwo Skarbu zrezygnowało z adaptowania budynku na biura Starostwa Powiatowego i Urzędu Skarbowego. Również i MWRiOP zwlekało z wydaniem decyzji dotyczącej ostatecznego przeznaczenia nieruchomości pocerkiewnej w Mińsku. Dlatego władze wojewódzkie za pośrednictwem MSW zwróciły się do MWRiOP o wyrażenie zgody na całkowitą rozbiórkę byłej cerkwi i sprzedaż na licytacji uzyskanych w ten sposób materiałów. Ministerstwo zgodziło się na demontaż tego obiektu pod warunkiem, iż odbędzie się to również za aprobatą czynników cerkiewnych.

Warszawsko-Chełmski Prawosławny Konsystorz pismem z 4 XII 1935 r. nr 4545 wyraził "zasadniczą zgodę" na rozbiórkę budynku pocerkiewnego jednak pod warunkiem przekazania do jego kasy kwoty uzyskanej ze sprzedaży materiałów¹⁵⁾.

W 1936 r. dokonano ostatecznego demontażu murów i innych elementów cerkwi prawosławnej w Mińsku. Należy dodać, iż w polskiej świadomości społecznej cerkwie wybudowane w czasie zaborów zazwyczaj stawały się symbolem minionego okresu niewoli narodowej i ucisku religijnego. Dlatego niektóre z nich były nawet burzone. Podobny więc los spotkał i mińską cerkiew. Firma, która w wyniku przetargu dokonała rozbiórki, po jej zakończeniu wpłaciła do kasy Urzędu Wojewódzkiego kwotę 1750 zł za uzyskany materiał, po odliczeniu kosztów demontażu. W 1937 r. na prośbę Metropolity Dionizego zdeponowane pieniądze zostały przekazane prawosławnemu Konsystorzowi w Warszawie¹⁶⁾.

Plac pocerkiewny przez długi okres pozostawał niezabudowany. Dopiero po II wojnie światowej pobudowano na nim blok mieszkalny od ul. Kościuszki i budynek Sądu Powiatowego, który również zajął i sąsiednią posesję przy ul. Okrzei.

Stan prawny nieruchomości pocerkiewnej został uregulowany dopiero w 1964 r. Postanowieniem Sądu Powiatowego w Mińsku Mazowieckim z dnia 22 VIII 1964 r. (Ns 273/64"(...) nieruchomość (ta - J.K. ...) składająca się z dwóch działek nr 1123/3 o powierzchni 2673 m² i nr 1122/4 o powierzchni 2687 m² mająca urzędową Księgę Wieczystą nr 267/M (...) przeszła na własność Skarbu Państwa przez zasiedzenie". Jeszcze w tym samym roku, w październiku, do wspomnianej księgi wieczystej dokonano stosownych wpisów o prawie własności. Postanowieniem Sądu Powiatowego Wydziału III Ksiąg Publicznych z 20 października (Dz.kw. 442/64) postanowiono dokonać wpisu prawa własności tej nieruchomości - " (...) w miejsce Komisji Budowy Cerkwi, na rzecz Skarbu Państwa"¹⁷⁾.

Jak już stwierdziłem, obecnie po cerkwi nie ma śladu (zachowały się jedynie fragmenty bram od ogrodzenia). Architektoniczna bryła świątyni jak i jej wnętrze nie jest znane. Być może zachowały się zdjęcia mińskiej cerkwi, dlatego posiadaczy takich zdjęć prosimy o kontakt z Towarzystwem Przyjaciół Mińska Mazowieckiego lub z autorem niniejszego artykułu.

PRZYPISY

- 1) J.M. Małecki, *Zarys dziejów Polski 1864-1939*, Kraków 1991, s. 17-21
- 2) Br.Ch., *Mińsk*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI, Warszawa 1885, s. 451-452; S.Ciąćka, *Mińsk w latach 1795-1918*, w: *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421-1971*, Warszawa 1976, s. 167, 184, 188.
- 3) *Potęga wojenna Rosyi w świetle najnowszych danych urzędowych*, Lwów 1900, s. 41 i 42.
- 4) *Archiwum Państwowe M.St. Warszawy, Oddział w Otwocku (APO), Akta miasta Mińska Mazowieckiego (AmMM)*, sygn. 364 Akta w sprawie oddania cerkwi prawosławnej na potrzeby miasta, patrz s. 51, protokół z 30.VIII. 1923.
- 5) *Archiwum Państwowe w Siedlcach (APS), Hipoteka w Mińsku Mazowieckim (HMM)*, sygn. 267/M księga hipoteczna wsi Goździk, zbiór dokumentów, nr 2 plan części gruntów pod cerkiew 186 i 187 rez. p.p., sierpień 1899.
- 6) "Gazeta Urzędowa Powiatu Mińsko-Mazowieckiego", nr 36 z 6 XII 1916, s. 9, nr 37 z 13 XII 1916, s.5.
- 7) *Tamże*, nr 25 z 15 IX 1916, poz. 198, s. 1-2.
- 8) *Rocznik Statystyczny RP, R.IV 1925/1926*, Warszawa 1927, s. 12.
- 9) *APO, AmMM*, sygn. 364, s.10, pismo Magistratu MM do Min.Rob.Publ. (MRP) z 29 XI 1919; s. 29, pismo Rady Szkolnego Powiatowego do Magistratu MM z 23 XI 1922.
- 10) *M. Papierzyńska-Turek, Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 182-193, 324.
- 11) *Archiwum Akt Nowych (ANN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP)*, sygn. 1215, k. 372, Karta służbowa z 10 XI 1923.
- 12) *APO, AmMM*, sygn. 363, s. 10, pismo Magistratu MM do MRP.
- 13) *AAAN, MWRiOP*, sygn. 1215, k. 377, pismo MRP do MWRiOP z 3 I 1924, k. 375, odpis zaświadczenia Komendanta Garnizonu MM z 18 XI 1923.
- 14) *Tamże*, k. 386, pismo MSW do MWRiOP z 10 IV 1933, k. 390 pismo Urzędu Woj. Warszawskiego do MWRiOP z 9 I 1934, k. 392, pismo MSW do MWRiOP z 10 VII 1935.
- 15) *Tamże*, k. 391 i 394, pismo MWRiOP do MSW z 4 X 1935.
- 16) *Tamże*, k. 397, pismo MSW do MWRiOP z 3 IX 1936 i pisma następne w/w sprawie.
- 17) *APS, HMM*, sygn. 267/M, zbiór dokumentów nr 5-7.